

ПРАВОВА КУЛЬТУРА ЯК КОНСТРУКТИВНИЙ ЧИННИК РЕФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

В.О. Корнієнко,

Вінницький національний технічний університет (м. Вінниця)

Думка про те, що рівень правової культури громадян України є чи не найважливішим чинником її реформування, сприймається сьогодні як беззаперечна істина, що не викликає жодного сумніву. І той факт, що реформи у нас ідуть недостатньо швидко, значною мірою пояснюється саме недостатнім рівнем цієї культури.

Передовсім це стосується самого населення України, адже від усвідомлення ним сенсу цих реформ і, отже, активної участі у реформуванні суспільства головним чином і залежить його успішність.

Проте ця залежність стає ще очевиднішою, коли йдеться про самих реформаторів. Проголосивши головною метою політичного реформування посткомуністичної України побудову на її теренах правової демократичної держави, лідери цієї держави, представники реформаторськи налаштованих політичних сил в більшості своїй залишаються обтяженими старими уявленнями і стереотипами, вони не завжди дають собі звіт, а що власне це означає.

Так, мусимо констатувати, що часто-густо уявлення про правову державу не йдуть далі гасел про диктатуру закону. Але сам закон ще має стати правовим. З історії недалекого минулого нам добре відомо, що так звана соціалістична законність як раз і нехтувала правом. Звідси певний загальний стан правової культури в нашій державі обумовлений як об'єктивними, так і суб'єктивними обставинами.

Довгий час існувало, особливо в нашій країні за радянських часів, так зване „позитивістське розуміння прав”. Про права людини не говорили, вважали, що це взагалі буржуазна вигадка. Є права громадянина в Конституції, в законі – то і є твої права. Ніяких інших прав немає. Але коли в 1946-му році в Нюрнбергу судили тих 22 чоловіків – головних німецьких військових злочинців, їхні захисники стали на цю позицію: “Чого ви від нас хочете, чого ви нас судите? Ви покажіть, що ми порушили? Ми громадяни Німеччини. Ми виконували закони своєї держави. Для нас право – те, що було написано в законах Німеччини”.

Якби стояти на такому розумінні прав людини, прав громадянина – з ними нічого не можна було б зробити. Обвинувачення стало на протилежну, філософсько-правову позицію. Їм говорили так: “Ви ви-

конували закони своєї держави, але проблема в тому, що ці закони були не правові." А який критерій? Критерій – права людини. А що таке права людини? Герінг казав: "Ви мені покажіть документ, де написано, що таке "права людини". І нічого йому не можна було показати. Це був один із найбільш могутніх імпульсів, щоб зайнялись проблемою підготовки Загальної декларації прав людини. Саме після цього Нюрнберзького процесу.

Звичайно, запозичення західного досвіду не може бути єдиним способом формування нашої політичної і правової культури. Без поєднання із власними багатовіковими традиціями цей досвід може так і залишитися чужою, хоч і привабливою, але байдужою нам справою. Тим більше, що Україна на відміну від північно-східної сусідки має власні чималі демократичні традиції.

На жаль, ті паростки демократії, які ми знаходимо у власній історії, так і не розвинулись у сформовані політичні структури, а процес державотворення, як відомо, було на багато років загальмовано.

Відомо, що в колишньому СРСР держава фактично поглинала і суспільство, й особистість, усі виявилися однаково рівні і безпомічні перед державною владою. Так, яскравим феноменом у процесі утвердження нового політичного ідеалу після Жовтня 1917 р. став правовий нігілізм, за яким право вважалось неповноцінною і неприйнятною формою регулювання соціального життя. У ньому бачили відживаючий інститут, що лише на час і в силу сумної необхідності був запозичений у старих класів. Правові норми заперечувалися взагалі, а завдання захисту особистої незалежності — громадянської, трудової, майнової, творчої - об'являлося несуттєвим. Велике поширення отримав соціальний і політичний *патерналізм*, тобто розуміння державної влади як "рідної і батьківської", що покликана здійснювати авторитарне, а якщо буде потрібно, то і примусове піклування про трудящих.

Правовий нігілізм виражав себе не тільки в теоретичних міркуваннях, він істотно деформував і мову. Наприклад, вираз "буржуазне" поєднувалось із словом "право" у якості постійного негативного епітета. Це ж відноситься до таких понять, як "парламентаризм", "юридична особа", "формальна рівність". Навіть саме слово "особистість" набуло знущального відтінку і в побутовій мові використовувалося в якості негативного ярлика. І навпаки, слово "маса" набуло величезної значимості. Воно зрослося із виразами "народна", "трудова", "революційна" і практично втратило споконвічно закладений у нього соціально-критичний зміст.

Правовий нігілізм відсвяткував свій перший тріумф, мабуть, 5 січня 1918 року, коли були розігнані Установчі збори. Саме в цей період була закладена підпорядкованість законів ідеалу "майбутнього

щастя всього людства". Декрет РНК від 21 лютого 1918 року "Соціалістична батьківщина в небезпеці" назавжди відбивався в нашій свідомості в емоційно-шляхетній формі. Але мало звертали увагу на те, що він узаконив розстріли без слідств спекулянтів, "німецьких шпигунів" тощо, розкриваючи занадто широкий спектр індивідуальностей.

Достатньо глянути в бабелівську "Конармію", щоб побачити, як в ім'я створеного ідеалу губилася свідомість цінності окремого людського життя, вироблялася навичка до військово-терористичного способу вирішення будь-яких нагальних проблем, що збереглося і після того, як були розбиті Юденіч, Врангель, Денікін, Колчак та інші.

Повернення до пріоритету загальнолюдських цінностей і верховенству закону почалося після XX з'їзду партії (1956 р.), що прийняв по доповіді М. Хрущова історичне рішення "Про подолання культу особистості і його наслідків". Характерно те, що поняття соціально-правової держави в ту пору не вживалося, але конкретні установки, що їх відстоювала КПРС, відповідали його основному змісту. Був проведений перший акт реабілітації жертв сталінського терору.

Водночас, повернення до принципу верховенства закону ще не було повним і остаточною. Адже, по суті, М. Хрущов у якійсь мірі залишався спадкоємцем Сталіна і засвоїв усі його якості, включаючи нігілістичне ставлення до законності. З іншого боку, для М. Хрущова було характерним безпосереднє втручання в карні процеси, і саме при ньому закон неначе одержав зворотню силу. За період його знаходження при владі Кримінальний Кодекс СРСР став рекордсменом для статей, що передбачали страту.

У судово-правовій практиці 60-70-х років намітилася й інша скрута, вже не характерна для періоду культу особистості, але пов'язана з одним із постулатів правового нігілізму. Утопічне уявлення про безпосередню близькість комунізму, що проникло в багато програмних документів тих років, дозволяло припускати, що суспільство впритул підійшло до періоду "відмирання права" і що цей процес можна форсувати шляхом заміни покарання по суду морально-виховними санкціями партійних і громадських організацій. Приміром, широке поширення одержала практика передачі обвинувачуваного "на поруки трудового колективу". Було встановлене правило, відповідно до якого малозначимі справи, що не являли "серйозної суспільної небезпеки", взагалі не передавалися до суду. Злочинці, що мали високі зв'язки, потрапляли і під захист так званого "телефонного права".

У жовтні 1964 р. М. Хрущова на посаді глави держави замінив Л. Брежнєв. Як ніколи за його часи процвітала політика протекціонізму, корупції, злочинності. Особливе місце займала фальсифікація ба-

гатьох юридичних моментів, практика необґрунтованих відмов у порушенні кримінальних справ і прямого приховання злочинів.

Та й сьогодні досвід виборчих кампаній 1998-2002 років висвітлив таку важливу проблему, як необхідність підвищення правової культури учасників виборчого процесу.

У березні 2002 р. Інститутом політики у рамках проекту Програми розвитку ООН в Україні "Сталий людський розвиток в Україні" серед 1200 осіб було проведено репрезентативне загальнонаціональне опитування "Права і свободи людини в оцінках громадян України". Респондентам було запропоновано визначитися з оцінкою того, чи є Україна сьогодні державою, де дотримуються прав і свобод людини. 65,2% опитаних відповіли, що вони не згодні з цим судженням. За результатами опитування 60% респондентів також заявили, що їх права і свободи протягом останніх п'яти років порушувалися. Водночас 67,7% з тих, чиї права порушувалися, не зверталися до відповідних інстанцій за захистом своїх прав.

Процес демократичного волевиявлення громадян потребує достатньо високого рівня їх правової культури у зв'язку з тим, що вибори легітимізують органи влади, оскільки через них народ визначає своїх представників і наділяє їх мандатом на здійснення його суверенних прав. У зв'язку з цим Центральна виборча комісія навіть розробила Концепцію підвищення правової культури учасників виборчого процесу і референдумів в Україні, яка має на меті звернути до цієї проблеми увагу широкого кола соціально активних верств населення, державних і громадських структур та визначити шляхи її практичного розв'язання.

ВИСНОВКИ

Сьогодні ми вже говоримо про виховання „полікультурної” людини, а правова культура є, безперечно, важливим конструктивним параметром цієї „полікультурності” громадян нашої держави. Саме життя на порядок денний досить гостро сьогодні ставить питання про підвищення рівня правової культури, який, на наш погляд, щонайменше повинен включати:

- розширення кола правових знань громадян з питань виборчого законодавства;
- підвищення загальної правосвідомості;
- підвищення активності громадян у виборчому процесі і референдумах;
- уникнення порушень законодавства в процесі його застосування тощо.